

РОЗДІЛ 5 | КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

5.1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ

У теорії кримінально-виконавчого права правовий статус засуджених розглядається як заснована на загальному статусі громадян України і закріплена в нормативно-правових актах різних галузей права сукупність їх прав, законних інтересів і обов'язків, що залежать від призначеного виду кримінального покарання й поведінки засудженого в період його відбування¹.

На законодавчому рівні закріплення інституту правового статусу засуджених уперше відбулося в Основах виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік. Так, у ст. 8 Основ указувалося, що особи, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, заслання, вислання і виправних робіт без позбавлення волі, несуть обов'язки і користуються правами, установленими для громадян СРСР з обмеженнями, що передбачені законодавством для засуджених, а також впливають з вироку суду і режиму, встановленого Основами і виправно-трудовими кодексами союзних республік для відбування покарання даного виду. Правове положення іноземців і осіб без громадянства, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, заслання, вислання і виправних робіт без позбавлення волі, визначається законодавством Союзу РСР, що встановлює права та обов'язки цих осіб під час їх перебування на території СРСР, з обмеженнями, що передбачені законодавством для засуджених, а також впливають з вироку суду і режиму, встановленого Основами і виправно-трудовими кодексами союзних республік для відбування покарання даного виду. У подальшому положення ст. 8 Основ без змін

¹ Див.: Кримінально-виконавче право України [Текст] : підручник / за заг ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Право, 2005. – С. 20; Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України [Текст] / А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський та ін. ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 31.

були перенесені у ст. 8 Виправно-трудового кодексу (далі – ВТК) УРСР 1970 р.¹, яка діяла теж без змін аж до 1992 р., коли були виключені з числа кримінальних покарань заслання і вислання. Доповнення у 2001 р. ВТК України новими главами 13-Б, 17 та 18, які регулювали порядок і умови виконання таких видів кримінальних покарань, як громадські роботи, арешт і обмеження волі, теж не відобразилося на редакції ст. 8 ВТК України.

Таким чином, з 1971 р. по 1992 р. положення ст. 8 ВТК України поширювались тільки на чотири категорії засуджених, а з 1993 р. по 2003 р. – узагалі на дві категорії засуджених; права й обов'язки засуджених до інших видів кримінальних покарань регулювались низкою підзаконних нормативно-правових актів. При цьому положення ст. 8 ВТК України більшою мірою мали декларативний характер; у першу чергу встановлювалося, що засуджені несуть обов'язки, а вже в другу – що засуджені користуються правами. Але перевага як у ВТК України, так і в інших актах, як правило, віддавалась установленню додаткових обов'язків, а не розширенню суб'єктивних прав. А ставлення до осіб, які вчинили злочини, як до особистості нижчого ґатунку в рамках формування нового типу особистості радянської людини взагалі не сприяло проведенню досліджень правового статусу засуджених.

Окремі дослідження правового статусу засуджених у СРСР свого часу були проведені лише на загальнодержавному рівні², в Україні, наскільки нам відомо, у радянський період суттєвих досліджень проблем правового статусу засуджених і його вдосконалення не проводилось. Вони розпочалися лише за часів незалежності України у зв'язку

¹ Див.: Крахмальник, Л. Г. Систематизированный текст Основ исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик и исправительно-трудоных кодексов союзных республик [Текст] / Л. Г. Крахмальник, Н. А. Стручков. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1979. – С. 9.

² Див.: Наташев, А. Е. Обязанности и права (правовое положение) лиц, лишенных свободы [Текст] / А. Е. Наташев. – М., 1972; Беляев, А. А. Правовое положение осужденных к лишению свободы [Текст] / А. А. Беляев. – Горький : Горьк. ВШ МВД СССР, 1976; Маковик, Р. С. Государственно-правовой статус осужденного к лишению свободы [Текст] / Р. С. Маковик. – Рязань : РВШ МВД СССР, 1979; Селиверстов, В. И. Теоретические проблемы правового положения лиц, отбывающих наказания [Текст] / В. И. Селиверстов. – М. : Акад. МВД РФ, 1992.

з трансформацією виправно-трудового права і законодавства у кримінально-виконавче, проведенням реформи кримінально-виконавчої системи України, прийняттям Конституції України, розробкою проекту Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України і його прийняттям у подальшому. На жаль, на сьогодні у рамках спеціальності 12.00.08 (кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право) проведене лише одне дисертаційне дослідження правового статусу засуджених Ю. А. Чеботарьовою¹, яке завершилось виданням відповідної монографії², але тільки стосовно правового статусу засуджених до позбавлення волі. Ще два дисертаційних дослідження присвячені певним правам засуджених: А. І. Грушицького – на правову допомогу³, В. А. Львовчкіна – реалізації в Україні міжнародних стандартів із прав і свобод засуджених до позбавлення волі⁴. Питаннями правового статусу засуджених переймалися і науковці інших спеціальностей: О. І. Осауленко досліджував конституційні основи правового статусу засуджених до позбавлення волі⁵, М. П. Курило – проблеми нагляду за додержанням прав та законних інтересів засуджених до позбавлення волі⁶, Н. О. Бородовська – кримінально-про-

¹ Чеботарьова, Ю. А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. А. Чеботарьова ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005.

² Чеботарьова, Ю. А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі [Текст] : монографія / Ю. А. Чеботарьова, В. М. Трубников. – Х. : ХНУ, 2006.

³ Грушицький, А. І. Реалізація права на правову допомогу засудженими до позбавлення волі [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. І. Грушицький ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2012.

⁴ Львовчкін, В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. А. Львовчкін ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002.

⁵ Осауленко, О. І. Конституційні основи формування змісту та системи правового регулювання статусу засуджених до позбавлення волі та їх втілення в законодавстві України (загальнотеоретичні питання) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. І. Осауленко ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 1997.

⁶ Курило, М. П. Прокурорський нагляд за додержанням прав та законних інтересів засуджених до позбавлення волі [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. П. Курило ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1998.

цесуальні аспекти статусу засуджених до позбавлення волі¹, Л. І. Жук – проблеми праці засуджених в установах виконання покарань².

Окремі аспекти правового статусу засуджених розглядалися у дисертаційних дослідженнях, які були присвячені питанням виконання тих чи інших видів кримінальних покарань (штрафу та конфіскації майна – М. П. Черненко (2003), позбавленню права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – Р. М. Гура (2003), громадським та виправним роботам – І. А. Вартилицька (1997), О. В. Ткачова (2006), М. Я. Гуцуляк (2010), М. О. Селезньов (2010), арешту – Ю. В. Шинкарьов (2006), А. М. Авраменко (2011), К. А. Автухов (2012), обмеженню волі – Т. В. Кам'янець (2013), позбавленню волі – Г. С. Резніченко (2009), С. В. Царюк (2009), О. О. Шкута (2011), І. В. Саленков (2011)). Фрагментарно деякі питання правового статусу засуджених висвітлювалися і в інших дисертаційних дослідженнях, де суб'єктом дослідження тією чи іншою мірою виступав засуджений (стосовно проблем трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі – С. О. Стефанов (2002), правового регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі, – М. В. Романов (2003), пенітенціарної функції демократичної правової держави та ролі громадянського суспільства в механізмі її реалізації – О. В. Романенко (2004), первинної класифікації засуджених до позбавлення волі та їх розподілу в установи виконання покарань – І. С. Яковець (2006), захисту прав потерпілих від злочину в кримінально-виконавчому праві – О. М. Павлік (2010), загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі – С. В. Хуторна (2012) та ін.). Крім наукових праць вищевказаних авторів, проблеми правового статусу засуджених розглядалися як

¹ Бородовська, Н. О. Забезпечення кримінально-процесуального статусу особи, засудженої судами України до позбавлення волі [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. О. Бородовська ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2006.

² Жук, Л. І. Праця засуджених в пенітенціарних установах України: проблеми та напрями гуманізації [Текст] : дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 / Л. І. Жук ; НАН України, Рада по вивч. продуктив. сил України. – К., 2003.

у монографічних дослідженнях¹, так і в наукових статтях таких авторів, як: І. Г. Богатирьов, Є. М. Бодюл, А. П. Гель, А. В. Градецький, В. М. Дрьомін, М. В. Кікалішвілі, О. Г. Колб, Р. В. Кузнєцов, П. Г. Кушнір, О. В. Лисодед, О. О. Прасов, А. Х. Степанюк, М. М. Яцишин та ін.

Як видно із зазначеного вище, певна частина наукових досліджень була проведена після прийняття нової Конституції України, у ст. 63 якої закріплено положення про те, що засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду. Це базове положення стало певним орієнтиром у наукових дослідженнях і знайшло своє подальше закріплення в нормах прийнятого у 2003 р. КВК України.

Так, КВК України містить уже не окрему статтю, як це було у ВТК України, а окрему главу 2, яка регламентує питання правового статусу вже всіх засуджених (незалежно від виду призначеного покарання) і встановлює його юридичні гарантії. У частині 1 ст. 7 КВК України, яка присвячена основам правового статусу засуджених, із цього приводу міститься принципове і важливе положення про те, що держава поважає й охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку. У частині 4 ст. 7 КВК України вказується, що правовий статус засуджених визначається законами України, а також КВК України, виходячи із порядку та умов виконання та відбування конкретного виду

¹ Див.: Бандурка, А. М. Правовое положение осужденных к лишению свободы [Текст] : учеб. пособие / А. М. Бандурка, В. П. Севостьянов. – Харьков : Основа : Ун-т внутр. дел, 1997; Степанюк, А. Х. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи [Текст] : монографія / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець. – Х. : Кроссруд, 2007; Козлов, П. П. Режим виконання кримінальних покарань [Текст] : монографія / П. П. Козлов, Ю. В. Нікітін, Л. О. Стрелков. – К. : КНТ, 2008; Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України [Текст] / В. А. Бадира, О. П. Букалов, А. П. Гель та ін. ; за заг. ред. Є. Ю. Захарова. – Х. : Права людини, 2009; Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі [Текст] : монографія / за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Кроссруд, 2011; та ін.

покарання. Правовий статус засуджених іноземців і осіб без громадянства визначається законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 3 ст. 7 КВК України). У частині 5 ст. 7 КВК України зазначається, що дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняється. Крім того, у ст. 8 КВК України закріплені основні права засуджених, у ст. 9 КВК України – основні обов'язки засуджених, у ст. 10 КВК України – право засуджених на особисту безпеку. Додатково до цього у ст. 107 КВК України закріплені ще й права та обов'язки засуджених до позбавлення волі як найбільш уразливої з точки зору механізму реалізації прав категорії засуджених.

У частині 2 ст. 7 КВК України ще раз наголошується на тому, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених КВК України, законами України і встановлених вироком суду. Тобто із цієї норми випливає, що права засуджених можуть обмежуватися тільки законами, а не іншими нормативно-правовими актами.

При цьому слід виходити з того, що покарання по суті є заходом примусу і для досягнення його цілей права та свободи засуджених повинні обмежуватися. Ступінь обмежень, безумовно, залежить від виду кримінального покарання, призначеного судом. Найменшу кількість обмежень у КВК України передбачено при виконанні покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, найбільшу – при виконанні покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства. Наприклад, особи, засуджені до таких видів кримінальних покарань, як арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, більш обмежені у правах і наділені специфічними обов'язками порівняно із засудженими до виправних чи громадських робіт. Порівняльний же аналіз норм Конституції України, що стосуються прав і свобод людини і громадянина, з нормами КВК України та деякими іншими нормативними актами

показує, що найбільша кількість обмежень в особистих, політичних та соціально-економічних правах установлюється для засуджених до позбавлення волі.

Так, засуджені до позбавлення волі, як й інші громадяни, мають право на життя (ст. 27 Конституції України), яке в умовах ізоляції від суспільства конкретизується в право на особисту безпеку (ст. 10 КВК України); на повагу до своєї гідності; не можуть бути піддані катуванню, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню, незважаючи навіть на порушення порядку і умов відбування покарання (ст. 28 Конституції України); на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35 Конституції України, ст. 128 КВК України), на користування рідною мовою (ч. 1 ст. 8 КВК України) тощо. Разом із тим на підставі статей 12, 13 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»¹ засуджені до позбавлення волі обмежуються в конституційній свободі пересування і вільному виборі місця проживання (ст. 33 Конституції України); на підставі ст. 6 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України»² до відбуття покарання або звільнення від відбування покарання позбавлені права вільно залишати територію України.

Засуджені до позбавлення волі обмежені в праві на особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України), недоторканність житла (ст. 30 Конституції України), таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України). Так, засуджені, їх речі та одяг, а також приміщення, в яких вони проживають, підлягають обшуку і огляду (ч. 5 ст. 102 КВК України), вони перебувають під наглядом, який передбачає цілодобовий і постійний контроль за поведінкою, у тому числі й із застосуванням аудіовізуальних, електронних та інших технічних засобів (ч. 1 ст. 103 КВК України); кореспонденція, яку отримують засуджені (за винятком тих, які відбувають по-

¹ Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні [Текст]: Закон України від 11 груд. 2003 р. № 1382-IV // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 1. – Ст. 4.

² Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України [Текст]: Закон України від 21 січ. 1994 р. № 3857-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 18. – Ст. 101.

карання у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання), підлягає перегляду (ч. 3 ст. 113 КВК України); телефонні розмови засуджених проходять під контролем адміністрації (ч. 5 ст. 110 КВК України).

Засуджені до позбавлення волі мають право на свободу думки і слова, збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію (ст. 34 Конституції України); придбавати у зв'язку з цим за рахунок коштів, які є на їхніх особових рахунках, літературу, передплачувати газети і журнали (ч. 1 ст. 109 КВК України); у вільний час слухати радіо чи переглядати телевізор (ч. 2 ст. 129 КВК України). Водночас використання засудженими комп'ютерної, аудіо- і відеозаписувальної техніки, друкарських машинок та копіювальних апаратів у виправних колоніях забороняється (ч. 5 ст. 112 КВК України, додаток № 9 до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань¹).

Засуджені до позбавлення волі мають право звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, об'єднань громадян з пропозиціями, заявами і скаргами, але не можуть брати участь в управлінні державними справами і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38 Конституції України), оскільки вони перебувають в ізоляції від суспільства. У зв'язку з цим засуджені обмежені також в праві на об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36 Конституції України); вони можуть брати участь лише у самодіяльних організаціях засуджених (ч. 1 ст. 127

¹ Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [Текст] : затв. наказом Держ. департаменту України з питань виконання покарань від 25 груд. 2003 р. № 275 // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 52. – Ст. 2898.

КВК України), які не потребують державної реєстрації і працюють під контролем адміністрації виправної колонії.

З 1998 р. на підставі відповідного рішення Конституційного Суду України засуджені до позбавлення волі отримали право брати участь у виборах народних депутатів України¹, а положення ч. 4 ст. 3 чинного на той час Закону України «Про вибори народних депутатів України»² стосовно зупинення виборчого права для осіб, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі, на час перебування в цих місцях були визнані неконституційними. Проте на сьогоднішній день засуджені до позбавлення волі не мають права голосу на місцевих виборах (ст. 3 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»³), але з 2012 р. отримали право участі у всеукраїнських референдумах (ст. 6 Закону України «Про всеукраїнський референдум»⁴).

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про вибори народних депутатів України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.uapravo.net/data/base53/ukr53883.htm>. – Заголовок з екрана.

² Про вибори народних депутатів України [Текст] : Закон України від 24 верес. 1997 р. № 541/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 43. – Ст. 280. Подібних положень у наступних виборчих законах (від 18 жовтня 2001 р. № 2766-III, від 25 березня 2004 р. № 1665-IV в редакції від 7 липня 2005 р. № 2777-IV) вже не було. Не містяться вони й у чинному Законі України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI (див.: Офіц. вісн. України. – 2011. – № 97. – Ст. 3526). У частині 9 ст. 2 цього Закону вказується, що не має права голосу у виборах народних депутатів України тільки громадянин, визнаний судом недездатним.

³ Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів [Текст] : Закон України від 10 лип. 2010 р. № 2487-VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 55/1. – Ст. 1901.

⁴ Про всеукраїнський референдум [Текст] : Закон України від 6 листоп. 2012 р. № 5475-VI // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 92. – Ст. 3729. Частина 3 ст. 7 чинного на той час Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р. № 1286-XII встановлювала, що особи, які тримаються в місцях позбавлення волі, не мають права брати участь у референдумах (див.: Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 33. – Ст. 443).

Засуджені до позбавлення волі обмежені у праві проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39 Конституції України), на страйк (ст. 44 Конституції України), підприємницьку діяльність (ст. 42 Конституції України), виходячи з установлених КВК України порядку і умов відбування цього виду покарання, не мають права припиняти роботу з метою вирішення трудових чи інших конфліктів (ч. 4 ст. 118 КВК України).

Засуджені до позбавлення волі мають право на освіту (ст. 53 Конституції України), проте у виправних колоніях гарантується набуття тільки загальної і професійно-технічної освіти (ч. 1 ст. 126 КВК України). Вищі навчальні заклади у виправних колоніях не створюються, не можуть засуджені до позбавлення волі і продовжувати навчання у тих закладах, де навчались до засудження. Засуджені ж до обмеження волі можуть здобувати вищу освіту у навчальних закладах, які розташовані в межах тієї ж адміністративно-територіальної одиниці, де знаходиться і виправний центр, але тільки за заочною формою навчання.

Засуджені до позбавлення волі мають право на відпочинок (ст. 45 Конституції України). У виправних колоніях організовується суворо регламентований розпорядок дня, який включає в себе час підйому, туалету, фізичної зарядки, приймання їжі, розводу на роботу, перебування на виробництві, перевірку наявності засуджених, проведення загальноосвітнього та професійно-технічного навчання, виховних, культурно-масових та спортивно-оздоровчих заходів. При цьому передбачаються безперервний восьмигодинний сон засуджених і надання їм не менш як дві години вільного часу (ч. 3 ст. 129 КВК України, п. 31 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань). У вихідні, святкові та неробочі дні, визначені законодавством про працю, засуджені звільняються від роботи (ч. 1 ст. 119 КВК України)¹.

¹ Див.: Осауленко, О. І. Конституційні основи формування змісту та системи правового регулювання статусу засуджених до позбавлення волі та їх втілення в законодавстві України (загальнотеоретичні питання) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. І. Осауленко. – К., 1997. – С. 14–15; Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України [Текст] / А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський та ін. ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 32–34.

Проте, незважаючи на численні позитивні переваги КВК України у порівнянні із ВТК України, він на момент його прийняття все одно мав низку недоліків і протиріч¹, незважаючи на заяви високопосадовців Державного департаменту України з питань виконання покарань про те, що проект КВК України навіть пройшов експертизу у Швейцарії². Як убачається, по-перше, це стало наслідком того, що робоча група, яка працювала над проектом КВК України, складалася переважно із спеціалістів системи МВС України, і тому проект КВК України певною мірою готувався, так би мовити, для себе, а не для засуджених. А по-друге, останній варіант проекту КВК України не обговорювався широкою юридичною громадськістю і представниками різних наукових шкіл. З ним можна було ознайомитися лише тоді, коли він уже з'явився на сайті Верховної Ради України як законопроект.

У зв'язку з цим у період 2005–2012 рр. зміни та доповнення до КВК України вносились аж 16 разів, проте стосовно правового статусу засуджених – лише чотири. Зокрема, Законом України від 1 грудня 2005 р. № 3166-IV³ відповідні зміни були внесені у статті 8 та 113 КВК України і засуджені отримали право звертатися із пропозиціями, заявами і скаргами до Європейського суду з прав людини, а також до інших відповідних організацій, членом або учасником яких є Україна, та до уповноважених осіб таких міжнародних організацій. Законом України від 16 березня 2006 р. № 3559-IV⁴ ст. 151 КВК України була доповнена

¹ Див.: Степанюк, А. Х. Позитивна кримінальна відповідальність як предмет регулювання Кримінально-виконавчого кодексу України [Текст] / А. Х. Степанюк // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2004. – Вип. 9. – С. 66–93.

² Див.: Тюремна реформа в посттоталитарних країнах [Текст] : Інформ. бюл. о междунар. семинаре, сост. 10–12 нояб. 1998 г. в Донецке, Украина. – Донецк, 1999. – С. 8.

³ Див.: Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права засуджених і осіб, які тримаються під вартою, на листування з питань, пов'язаних з порушенням прав людини [Текст] : Закон України від 1 груд. 2005 р. № 3166-IV // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 51. – Ст. 3175.

⁴ Див.: Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України [Текст] : Закон України від 16 берез. 2006 р. № 3559-IV // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 14. – Ст. 965.

ч. 7, в якій зазначалося, що засудженим до довічного позбавлення волі може бути подано клопотання про його помилування після відбуття ним не менше двадцяти років призначеного покарання. Законом України від 21 січня 2010 р. № 1829-VI¹ у новій редакції була викладена ч. 4 ст. 113 КВК України, в якій зазначено, що кореспонденція, яку засуджені до позбавлення волі адресують Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Європейському суду з прав людини, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій та прокуророві, перегляду не підлягає і надсилається за адресою протягом доби з часу її подачі. Не підлягає перегляду і кореспонденція, яку засуджені одержують від зазначених органів та осіб. Стаття 113 КВК України була доповнена також ч. 5, в якій указується², що кореспонденція, яку засуджені адресують захиснику у кримінальному провадженні, що здійснює свої повноваження відповідно до КПК України, також не підлягає перегляду і надсилається за адресою протягом доби з часу її подачі. Кореспонденція, яку засуджені одержують від такого захисника, теж перегляду не підлягає.

Найбільш суттєвим законом, який дійсно спрямований на покращення правового статусу засуджених, слід визнати Закон України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI³. Указаним Законом внесено зміни і доповнення в більш ніж 40 статей КВК України, окремі статті чи частини статей викладено в новій редакції, Кодекс доповнено новими статтями.

¹ Див.: Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права на листування осіб, які тримаються під вартою, та засуджених осіб [Текст]: Закон України від 21 січ. 2010 р. № 1829-VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 8. – Ст. 374.

² З урахуванням змін, внесених Законом України від 13 квітня 2012 р. № 4652-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» (див.: Офіц. вісн. України. – 2012. – № 37. – Ст. 1371).

³ Див.: Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань [Текст]: Закон України від 21 січ. 2010 р. № 1828-VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 9. – Ст. 424.

Усі нововведення даного Закону умовно можна поділити на дві частини: а) які стосуються правового статусу засуджених взагалі і б) які стосуються правового статусу засуджених до окремих видів кримінальних покарань. Стосовно правового статусу засуджених узагалі слід зазначити, що уточнено і розширено основи правового статусу засуджених. Зокрема, найбільш принциповим є таке: 1) ст. 5 КВК України доповнена новим принципом поваги до прав і свобод людини; 2) ст. 7 КВК України доповнена ч. 5, а ч. 2 викладена у новій редакції, про що вже зазначалось вище; 3) розширений перелік осіб (ст. 24 КВК України), які мають право відвідувати установи виконання покарань для здійснення контролю без спеціального дозволу; 4) у новій редакції викладена ст. 25 КВК України, яка регулює питання участі громадськості у процесі виправлення засуджених та громадського контролю під час виконання кримінальних покарань.

Крім того, Закон України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI вносить зміни і доповнення ще до порядку й умов відбування таких видів кримінальних покарань, як тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців та обмеження і позбавлення волі. Причому суттєві нововведення стосуються у першу чергу процесу виконання покарання у виді позбавлення волі. Зокрема, найбільш важливим є таке: 1) ст. 11 КВК України доповнена ч. 6, в якій закріплюється наявність секторної системи у колоніях мінімального і середнього рівнів безпеки (з цього приводу відповідні зміни стосовно розподілу засуджених до довічного позбавлення волі по секторах нарешті внесені й до ч. 2 ст. 18 КВК України); 2) певні зміни внесені в умови тримання засуджених до позбавлення волі у структурних дільницях виправних колоній. Так, відповідно до змін у ч. 2 ст. 99 КВК України встановлюється, що засуджені у дільницях соціальної реабілітації тримаються тільки під наглядом; ч. 4 ст. 94 КВК України доповнюється положенням про те, що у виправних колоніях для тримання засуджених жінок дільниця посиленого контролю не створюється; відповідно до нової редакції ч. 2 ст. 97 КВК України у дільниці посиленого контролю виправних колоній мінімального рівня

безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки засуджені тримаються в ізольованих жилих приміщеннях, а в дільниці посиленого контролю виправних колоній максимального рівня безпеки – у приміщеннях камерного типу; 3) змінюються умови відбування покарання для засуджених до позбавлення волі жінок, які мають дітей. Зокрема, ст. 141 КВК України доповнена новою частиною, в якій зазначається, що засуджені жінки можуть проживати із своїми дітьми віком до трьох років у будинку дитини, для цього адміністрація виправної колонії створює необхідні умови для проживання і контролю за поведінкою жінок у будинку дитини. За первинною редакцією ст. 141 КВК України жінки (крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини) могли поміщати своїх дітей до будинку дитини, але спілкуватися могли з ними тільки у вільний від роботи час без права спільного проживання; 4) змінюються також умови тримання засуджених до довічного позбавлення волі. Так, КВК України доповнено ст. 151¹, де зазначається, що: а) засуджені до цього виду покарання після фактичного відбуття п'ятнадцяти років строку покарання можуть бути переведені з приміщень камерного типу, в яких вони тримаються на сьогоднішній день по дві особи, до багатомісних приміщень камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки; б) у такому разі їм надається дозвіл на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру; в) після відбуття не менш як п'яти років у таких приміщеннях вони можуть бути переведені до звичайних жилих приміщень виправної колонії максимального рівня безпеки. Тобто у засуджених до довічного позбавлення волі розширюється можливість спілкування з навколишнім світом; 5) у засуджених до позбавлення волі з'явилась нова підстава для короткочасних виїздів за межі виправних колоній. Так, ст. 111 КВК України доповнено новою частиною, відповідно до якої засуджені, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, мають право на щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів; 6) до прав засу-

джених до позбавлення волі, передбачених ч. 1 ст. 107 КВК України, додалося право звертатися до адміністрації колонії з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням; 7) кількість посилок (передач) і бандеролей, що одержують засуджені до позбавлення волі, вже не обмежується; 8) телефонні розмови засуджені до позбавлення волі теж можуть вести без обмеження їх кількості, але під контролем адміністрації; 9) відповідно до нової редакції ч. 3 ст. 113 КВК України кореспонденція, яку одержують і надсилають засуджені до відбування покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, перегляду не підлягає; 10) для засуджених, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в колонії, не є обов'язковою підготовка на курсах професійного навчання робітників на виробництві. Відповідно до змін у ч. 4 ст. 125 КВК України адміністрація колонії повинна надавати тільки можливість такої підготовки, тобто засуджений сам повинен вирішувати, чи потрібна йому або ні така підготовка; 11) ч. 3 ст. 128 КВК України доповнена положенням про те, що адміністрація колонії не повинна виявляти свого ставлення до певної релігії чи конфесії; 12) відмінений такий захід стягнення, як призначення на позачергове чергування по прибиранню приміщень і території колонії; до засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, не застосовується також такий захід стягнення, як переведення до приміщень камерного типу (одиночної камери) на строк до трьох місяців; 13) частково змінюється у кращу сторону матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі. Зокрема, у ч. 1 ст. 115 КВК України у новій редакції зазначається, що засуджені, як правило, тримаються у приміщеннях блочного типу і норма жилої площі на одного засудженого не може бути менш як чотири квадратні метри.

Стосовно виконання покарання у виді обмеження волі слід зазначити таке: 1) уточнений порядок прийняття засуджених до виправного центру. Зокрема, ст. 59 КВК України доповнена ч. 1, де вказується, що всі новоприбулі до

виправного центру засуджені тримаються в окремих приміщеннях, де протягом чотирнадцяти діб проходять медичне обстеження для виявлення інфекційних та інших захворювань, а також первинне психолого-педагогічне та інше вивчення, тобто так, як і для засуджених до позбавлення волі; 2) розширений також перелік осіб, щодо яких кримінально-виконавча інспекція чи адміністрація виправного центру повинна внести до суду подання про звільнення від відбування покарання. Так, у новій редакції викладена ч. 9 ст. 59 КВК України, де, крім інвалідів першої чи другої групи, пенсіонерів, жінок, що завагітніли (початкова редакція), указуються також і особи, які захворіли на тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуванню покарання; 3) серед заходів стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до обмеження волі, виключений також такий захід, як призначення на позачергове чергування з прибирання гуртожитку і прилеглої до нього території.

Стосовно ж засуджених військовослужбовців у новій редакції викладена ч. 5 ст. 71 КВК України, де зазначається, що на них поширюються положення КВК України щодо суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, громадського впливу, тобто основні засоби виправлення та ресоціалізації засуджених. Військовослужбовці також отримали право вести телефонні розмови без обмеження їх кількості в порядку, установленому командиром дисциплінарного батальйону¹.

Таким чином, у цілому можна стверджувати, що Закон України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI вніс суттєві зміни щодо розширення та забезпечення прав засуджених, особливо засуджених до позбавлення волі. Але чинний КВК України і на сьогоднішній день ще далекий від досконалості і відповідності як Конституції України, так і міжнародним стандартам поведіння із засудженими. Зокрема, до цього часу не вирішене питання про надання всім засудженим до обмеження і позбавлення волі, які працюють, що-

¹ Див.: Лисодед, О. В. Позитивні зміни у забезпеченні прав засуджених в установах виконання покарань [Текст] / О. В. Лисодед // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 20. – С. 135–148.

річних оплачуваних відпусток і навіть із виїздом за межі кримінально-виконавчих установ¹, що є прямим порушенням права на відпочинок, передбаченого ст. 45 Конституції України. Разом із тим у багатьох країнах Європи засуджені до позбавлення волі вже давно мають право на відпустки. З цього питання Комітет міністрів Ради Європи ще у 1982 р. прийняв відповідну рекомендацію R (82) 16, в якій указав, що відпустки є одним із засобів, які допомагають соціальній реінтеграції засуджених, і тому слід гарантувати відпустки з місць ув'язнення по можливості з більш широких підстав, таких як медичні, освітні, професійні, сімейні та інші соціальні підстави². У Європейських пенітенціарних правилах редакції 1987 р. теж підкреслювалось, що для сприяння спілкуванню із зовнішнім світом повинна існувати система відпусток із місць позбавлення волі, сумісна із цілями виправного впливу (п. 43.2), а в коментарі до цих Правил указувалось, що відпустки відіграють важливу роль в укріпленні зв'язків із сім'єю і полегшенні соціальної реінтеграції засуджених, досягненні цілей сучасних і прогресивних пенітенціарних режимів, спрямованих на максимальне зниження негативних наслідків перебування у місцях позбавлення волі і покращення перспектив на подальшу ресоціалізацію³. Європейські пенітенціарні правила в редакції 2006 р. теж наголошують, що як невід'ємний елемент загального режиму для засуджених має передбачатись система відпусток із пенітенціарної

¹ Див.: Степанюк, А. Х. Позитивна кримінальна відповідальність як предмет регулювання Кримінально-виконавчого кодексу України [Текст] / А. Х. Степанюк // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2004. – Вип. 9. – С. 83; Михалко, І. С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. С. Михалко ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2012. – С. 153.

² Рекомендація R (82) 16 Комітета міністрів державам-членам относительно предоставления краткосрочных отпусков заключенным [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hri.ru/docs/?content=doc&id=117>. – Заголовок з екрана.

³ Див.: Защита прав человека в местах лишения свободы [Текст] : сб. нормат. актов и офиц. док. – М. : Юриспруденция, 2003. – С. 99, 133.

установи (п. 103.6)¹. Зміни у ст. 111 КВК України щодо надання засудженим, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, права на щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів принципово питання не вирішують².

Не вирішене питання права громадян на працю (ст. 43 Конституції України), права засуджених до позбавлення волі брати участь у трудовій діяльності (ч. 1 ст. 107 КВК України) та обов'язку працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії (ч. 1 ст. 118 КВК України)³. Є певні проблеми з реалізацією права засуджених до позбавлення волі на отримання пенсій (ст. 122 КВК України)⁴. Потребують приведення у відповідність до статей 15 і 31 Конституції України положення ст. 113 КВК України щодо перегляду кореспонденції засуджених до позбавлення волі⁵. Так само необхідно визначитися з доцільністю

¹ Європейські пенітенціарні правила: переглянутий текст Європейських мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими [Текст] // Закон і обов'язок. – 2006. – № 32–33. – С. 12.

² Див.: Лисодед, О. В. Правові засади відносин засуджених до позбавлення волі із зовнішнім світом [Текст] / О. В. Лисодед // Проблеми законності : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. ун-т «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого», 2012. – Вип. 119. – С. 198–201.

³ Див.: Черненко, М. П. Правове регулювання праці засуджених до позбавлення волі за законодавством України [Текст] / М. П. Черненко // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 96. – С. 140–149; Романов, М. В. Забезпечення соціально-економічних прав засуджених у кримінально-виконавчих установах [Текст] / М. В. Романов // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 107. – С. 166–167; Яковець, І. С. Суспільно корисна праця засуджених до позбавлення волі [Текст] / І. С. Яковець // Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : монографія / за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Кроссроуд, 2011. – С. 81–158.

⁴ Див.: Романов, М. В. Забезпечення соціально-економічних прав засуджених у кримінально-виконавчих установах [Текст] / М. В. Романов // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 107. – С. 164–165.

⁵ Див.: Степанюк, А. Х. Позитивна кримінальна відповідальність як предмет регулювання Кримінально-виконавчого кодексу України [Текст] / А. Х. Степанюк // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2004. – Вип. 9. – С. 81.

існування механізму переведення засуджених до позбавлення волі з колоній середнього рівня безпеки у колонії максимального рівня безпеки за злісне порушення режиму (ч. 3 ст. 101 КВК України), адже у всіх видах виправних колоній створені дільниці посиленого контролю. Необхідно вдосконалити законодавство з питань матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених та визначитись зі змістом покарання у виді обмеження волі та його виконанням¹. Уявляється доцільним скасувати практику закріплення додаткових обов'язків у підзаконних нормативних актах, які стосуються процесу виконання та відбування кримінальних покарань². Також треба розібратись з іншими, не менш важливими проблемами, які накопичувалися протягом десяти років застосування КВК України.

На певні проблеми розвитку інституту правового статусу засуджених у науковців уже є відповідні пропозиції, над деякими ще треба працювати або досліджувати їх. Головне, щоб ці пропозиції були затребуваними з боку державних органів та втілювались у життя. Тоді і нарікань стосовно порушення прав і свобод засуджених в Україні з боку міжнародних установ та організацій буде значно менше.

¹ Див.: Лисодед, О. В. Еволюція виконання покарання у виді обмеження волі на пострадянському просторі [Текст] / О. В. Лисодед // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2012. – Вип. 23. – С. 131–143.

² Див.: Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України [Текст] / А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський та ін. ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 47.